

Ondernemerschap voor brede welvaart vraagt om nieuw beleidsdenken

Jan Jacob Vogelaar, Mirella Schrijvers, Sjoerd Hardeman en Erik Stam

Van ondernemerschap wordt verondersteld dat het bijdraagt aan welvaart, maar is die aanname terecht? De relatie tussen ondernemerschap en economische groei is ruimschoots aangetoond. Maar welvaart is meer dan economische groei en over de relatie tussen ondernemerschap en brede welvaart is veel minder bekend. In dit artikel plaatsen we de relatie tussen ondernemerschap en brede welvaart binnen het raamwerk van de capabilitiesbenadering. Deze benadering biedt een theoretische basis om de maatschappelijke effecten van ondernemerschap in kaart te brengen. Dit welvaartstheoretische kader biedt beleidsmakers handvatten om ondernemerschapsbeleid vorm te geven en te evalueren, zodat het bijdraagt aan het verbeteren van welvaart in brede zin.

1 Inleiding

De wetenschappelijke en beleidsmatige interesse voor ondernemerschap kan grotendeels worden herleid tot het veronderstelde positieve verband tussen ondernemerschap en economische ontwikkeling (Schultz 1975; Schumpeter 1934). Ondernemerschap wordt hierbij gedefinieerd als het identificeren en realiseren van kansen voor nieuwe waardecreatie, (Shane en Venkataraman 2000; Stam et al. 2012) en economische ontwikkeling wordt veelal gemeten als groei van de economie (Wennekers en Thurik 1999). Hiervoor is inmiddels ook veel empirisch bewijs verzameld (Acs et al. 2008; Van Praag en Versloot 2007).

Ondertussen is economische groei als beleidsdoel meer en meer ter discussie komen te staan (ESB 2019; Stam en Van Zanden 2021). Niet alleen groei van het bruto binnenlands product, voortgekomen uit de 'growth accounting' benadering (Solow 1957), maar welvaart in bredere zin moet het ultieme beleidsdoel vormen, waarin naast inkomen en banen ook aandacht is voor zaken als gezondheid, veiligheid en milieu (Stegeman et al. 2017). Dat niet alleen onderzoekers er zo over denken blijkt wel uit de vorig jaar uitgekomen middellangetermijnvisie van VNO-NCW en MKB-Nederland (2021); ook de belangenbehartigers van ondernemend Nederland scharen zich achter brede welvaart als richtsnoer.

Tegelijkertijd is niet meteen duidelijk op welke manier ondernemerschap bijdraagt aan brede welvaart. Sterker nog, een recent overzichtswerk laat zien dat naast positieve welvaartseffecten ondernemerschap ook negatief kan bijdragen aan welvaart: niet alle ondernemerschap draagt per definitie positief bij aan alle aspecten van welvaart (Baumol 1990; Neumann 2020). De wens van beleidsmakers om met ondernemerschapsbeleid zogenaamde brede welvaart te stimuleren lijkt daarmee het begrip van de relatie tussen ondernemerschap en welvaart te hebben ingehaald. Wat daarbij niet helpt is dat initiatieven gericht op het meten van welvaart lang niet altijd worden gevoed door een onderbouwd begrip van welvaart in bredere zin (Dietz 2019; Kalshoven 2018). Meer fundamenteel roept

dit de vraag op hoe we überhaupt naar het fenomeen ondernemerschap kunnen kijken vanuit een breed welvaartsperspectief (Stam 2022a). Het doel van dit artikel is om dat perspectief aan te reiken door de relatie tussen ondernemerschap en welvaart te plaatsen binnen de zogenoemde ‘capabilitiesbenadering’.

Door ondernemerschap te plaatsen binnen de capabilitiesbenadering kunnen we de bredere maatschappelijke effecten van ondernemerschap beter begrijpen. Daarbij richten we ons op de maatschappelijke welvaartseffecten van ondernemerschap en laten we de effecten van de keuze voor ondernemerschap op de individuele welvaart van ondernemers buiten beschouwing. We beantwoorden hiermee de vraag hoe de maatschappelijke beoordeling van ondernemerschap vanuit een breed welvaartsperspectief kan worden vormgegeven.

2 Ondernemerschap voor wat voor soort welvaart?

Veelal wordt verondersteld dat ondernemerschap goed is voor economische groei, via de creatie en diffusie van innovatie, en concurrentie (Bosma et al. 2018). Met de introductie en verspreiding van nieuwe producten en diensten zorgt ondernemerschap ervoor dat de hoeveelheid verschillende goederen die op de markt verhandeld wordt toeneemt. Via concurrentie zorgen ondernemers ervoor dat bestaande goederen en diensten tegen een lagere prijs verhandeld worden. Kortom, meer keuze voor consumenten en producten met een steeds lagere prijs. Hoewel dit artikel zich richt op het concept van welvaart dat over het algemeen wordt gebruikt op een geaggregeerd niveau, wordt welvaart ervaren door een individu en is het daarom noodzakelijk om een microperspectief te nemen. Het meest gebruikte welvaartstheoretische raamwerk in de economie gaat uit van een utilitaristische benadering die gebaseerd is op het nut dat een individu ervaart door goederen en diensten te consumeren. Wij zetten hier de capabilitiesbenadering naast die stelt dat welvaart wordt bepaald door de mogelijkheden van individuen. We volgen Van Bavel et al. (2022) die in een recent artikel het meten van welvaart welvaartstheoretisch funderen in de capabilitiesbenadering. Omdat een veelheid aan dimensies, waaronder gezondheid, veiligheid en onderwijs, invloed heeft op de mogelijkheden van individuen, is de capabilitiesbenadering als basis voor welvaart inherent een brede welvaartsbenadering (Van Bavel et al. 2022).

De relatie tussen ondernemerschap en economische groei past binnen een utilitaristische kijk op welvaart, waarbij de waarde die consumenten ontlene aan producten en diensten wordt afgeleid uit hun keuzegedrag (theorie van onthulde voorkeuren). Als we ons geld uitgeven aan goederen en diensten, dan doen we dat omdat we *waarde* hechten aan die producten en diensten en niet omdat we ze *waardeloos* vinden. Vanuit dit perspectief is het logisch dat het bbp vaak als graadmeter van welvaartsontwikkeling wordt gezien. Groei van het bbp signaleert immers dat de totale som aan waarde die we toekennen aan via de markt verhandelde goederen en diensten ($P \times Q$) toeneemt.

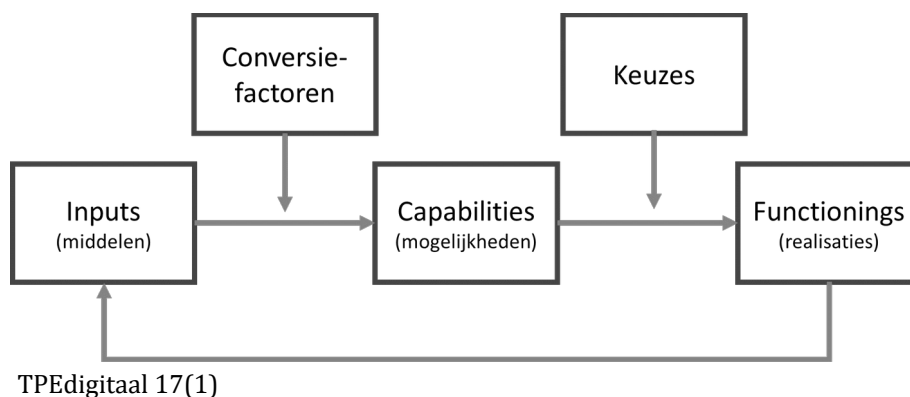
Nu is er al veel gezegd en geschreven over de beperkingen van het bbp als welvaartsmaatstaf (ESB 2019; Fleurbaey 2009; Pilling 2018; Van den Bergh 2009). Veel van de kritiek richt zich erop dat het bbp voorbijgaat aan de verdeling van consumptie en alleen kan groeien door meer te produceren en consumeren (meer is beter). Bovendien laat het bbp onbeprijste positieve en negatieve externaliteiten buiten beschouwing. Het meest urgente voorbeeld van deze externaliteiten is de invloed van de mens op klimaatverandering. Het is duidelijk dat het niet berekenen van uitstoot de welvaart van latere generaties beïnvloedt. Daarnaast wordt niet alles wat consumenten van waarde achten op de markt verhandeld; denk aan huishoudelijk werk en online muziek- en videodiensten. Het bbp geeft daarmee slechts een beperkt beeld van het geheel aan producten en diensten dat consumenten van waarde achten (Van Zanden en Stam 2021). Sommige van deze kritiekpunten kunnen relatief eenvoudig worden weggenomen door ze op te nemen in het bbp-raamwerk. Al wat nodig is, is een inschatting van de omvang en prijs van genoemde externaliteiten, producten en diensten (voor online muziek- en videodiensten zie bijvoorbeeld Brynjolfsson et al. 2019).

Fundamenteler is de kritiek dat utilitaristen bij welvaartsevaluatie louter uitgaan van de gerealiseerde consumptie en daarbij het proces dat voorafgaat aan de consumptie buiten beschouwing laten (Sen 1979). Een individu met veel mogelijkheden kan er bewust voor kiezen weinig te consumeren, bijvoorbeeld tijdens een vastenperiode, en daar welvaart aan ontnemen. Vanuit een nutsbenadering zijn individuen die minder consumeren echter altijd slechter af. Bovendien kunnen individuele kenmerken, omstandigheden en morele overwegingen ertoe leiden dat sommige individuen wel en anderen niet in staat zijn om welvaart te ontnemen aan bepaalde goederen en diensten (Robeyns 2005). Zo kan een fysieke beperking ertoe leiden dat mensen beperktere toegang hebben tot het openbaar vervoer. Een utilitaristisch perspectief geeft hier geen rekenschap van.

3 Welvaart vanuit de capabilitiesbenadering

Als alternatief voor de utilitaristische kijk op welvaart komen Sen (1999) en Nussbaum (2012) met de capabilitiesbenadering (zie Robeyns (2017) voor een recent overzicht en Van Bavel et al. (2022) voor een discussie over het meten van welvaart op basis van deze benadering). Vijf elementen staan binnen deze benadering centraal (figuur 1).

Figuur 1 De vijf elementen van de capabilitiesbenadering (gebaseerd op: Haenssge en Ariana, 2018).

De capabilitiesbenadering gaat in essentie over de vraag in hoeverre mensen reële mogelijkheden hebben om het leven te leiden dat ze waarderen (Robeyns 2017; Sen 1999). Capabilities hebben dus betrekking op de mogelijkheden van mensen. Deze mogelijkheden doen zich in diverse leefdomeinen van mensen voor; van gezondheid tot veiligheid en van huisvesting tot sociale contacten en milieu.

De inputs (middelen) waar mensen toegang toe hebben, hebben invloed op de capabilities van mensen. In de capabilitiesbenadering is niet het bezit, maar het kunnen benutten van inputs van belang. Financiële middelen als inkomen en kapitaal, maar ook goederen zoals boeken, gereedschap of een auto zijn vormen van inputs. Vanuit het oogpunt van duurzaamheid worden ook ecosysteemdiensten (biodiversiteit, natuurlijke grondstoffen, klimaat) tot deze inputs gerekend (Ballet et al. 2011).

Toegang tot inputs is van belang om de mogelijkheden van mensen te verruimen, maar de mate waarin inputs hieraan bijdragen verschilt per individu. Zogenaamde conversiefactoren bepalen of mensen in staat zijn de inputs om te zetten in mogelijkheden. Het voorbeeld van mensen met een lichamelijke beperking wordt hierbij vaak aangehaald (Robeyns 2005; Sen 1999): voor iemand zonder benen biedt een reguliere fiets niet de mogelijkheid tot mobiliteit. Ook omgevings- en sociale kenmerken kunnen invloed hebben op de mate waarin mensen inputs kunnen benutten. Zo is het lastig om een elektrische auto te gebruiken in een omgeving met een lage laadpalendichtheid en wordt er in verschillende culturen afwijzend gereageerd op het consumeren van bepaalde producten. Waar het om gaat is dat het niet vanzelfsprekend is dat inputs door mensen zomaar kunnen worden omgezet in reële mogelijkheden.

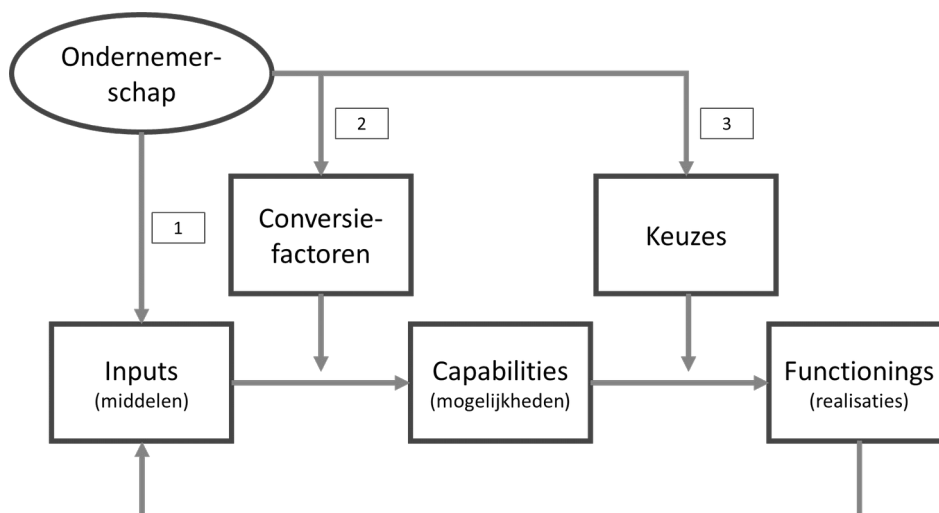
De keuzes die mensen vervolgens maken op basis van hun capabilities resulteren in functionings. Waar capabilities gaan over de mogelijkheden van mensen, hetgeen ze kunnen doen en zijn, gaan functionings over wat mensen effectief doen. Het verschil tussen capabilities en functionings zit er dus in dat mensen ook kunnen besluiten een beschikbare input niet te gebruiken. Denk bijvoorbeeld aan mensen die wel de mogelijkheid hebben om met het vliegtuig op vakantie te gaan, maar uit milieuoverwegingen besluiten dat niet te doen. Of mensen besluiten hun mogelijkheden al dan niet te realiseren is vanuit de capabilitiesbenadering minder van belang voor welvaartsevaluatie. Voor welvaart is van belang of mensen de mogelijkheden hebben om het leven te leiden dat zij de moeite waard vinden. Wel is het zo dat de keuzes die individuen maken om bepaalde mogelijkheden te realiseren een effect kunnen hebben op de inputs waar anderen en zichzelf vervolgens toegang toe hebben. Als een individuele verzamelaar bijvoorbeeld besluit een schilderij te kopen van een museum kunnen minder mensen van het kunstwerk genieten.

4 De plek van ondernemerschap binnen de capabilitiesbenadering

Nu we duidelijk hebben gemaakt hoe welvaart vanuit een capabilitiesbenadering wordt gedefinieerd, kunnen we een begin maken met een uiteenzetting van de manier waarop ondernemerschap – al dan niet positief – bijdraagt aan welvaart, dat wil zeggen, het verruimen dan wel beperken van de reële mogelijkheden van mensen. In de literatuur is een en ander geschreven over de welzijnseffecten van de keuze voor ondernemerschap voor ondernemers zelf (zie hiervoor Blanchflower en Oswald 1998; Wiklund et al. 2019). Zo kan de keuze voor ondernemerschap op individueel niveau (t.o.v. werknemers in een hiërarchische, bureaucratische organisatie) gepaard gaan met meer keuzevrijheid om je dagelijks leven zo in te richten zodat het voor jou waardevol is, zogenaamde procedurele rechtvaardigheid (Benz en Frey 2008). In dit artikel laten we de individuele effecten voor ondernemers echter buiten beschouwing en staan de maatschappelijke welvaartseffecten van ondernemerschap centraal.

Daartoe maken we als het ware dezelfde stap als in de traditionele ondernemerschaps- en economische groeiliteratuur, waarbij ondernemerschap wordt gezien als een mechanisme voor het vergroten van de 'economische koek'. Vanuit de capabilitiesbenadering wordt welvaartsontwikkeling niet gezien als de groei van de 'economische koek', maar als de toename van vrijheid om het leven te leiden waarvan mensen reden hebben om dat te waarderen (Sen 1999). Dit is niet alleen de vrijheid van ondernemers, maar ook van anderen in de samenleving die door het gedrag van ondernemers worden beïnvloed. In onderstaande paragrafen bespreken we drie kanalen waarlangs ondernemerschap effect kan hebben op maatschappelijke welvaart (figuur 2).

Figuur 2 Drie kanalen van het effect van ondernemerschap op maatschappelijke welvaart binnen de capabilitiesbenadering. Bron: Auteurs, aangepast op basis van Haenssge en Ariana (2018) en Robeyns (2005).

4.1 Via inputs

De capabilitiesbenadering begint met de inputs of middelen die mogelijkheden creëren (figuur 2, pijl 1). Hoewel dit goederen en diensten kunnen zijn kan deze set aan inputs breder worden opgevat. Denk hierbij aan menselijk of sociaal kapitaal. Toegang hebben tot een bepaald niveau van menselijk kapitaal kan iemand bijvoorbeeld de mogelijkheid geven om te werken of zelf ondernemer te zijn.

Ondernemerschap heeft invloed op de set aan beschikbare inputs. Enerzijds kan ondernemerschap deze set verruimen. Ondernemerschap zorgt voor werkgelegenheid en daarmee voor inkomen voor degenen die bij de onderneming betrokken zijn. Het leidt ook tot de introductie van nieuwe producten en diensten en het tegen een lagere prijs aanbieden van bestaande producten en diensten waardoor consumenten de facto over meer producten en diensten kunnen beschikken. Vanuit de capabilitiesbenadering is van belang dat een product of dienst toegankelijk is voor een brede groep consumenten en zo de mogelijkheden van een grote groep individuen verruimt. Hierbij lijkt de impact van ondernemerschap dus op de rol die het speelt in het aanjagen van economische groei. Vanuit de capabilitiesbenadering vormen de inputs die ondernemers creëren echter slechts een eerste stap in de bijdrage aan welvaart. Uiteindelijk gaat het er namelijk om dat individuen die inputs kunnen benutten om hun mogelijkheden te verruimen.

Anderzijds kan ondernemerschap ook afbreuk doen aan de set beschikbare inputs, denk bijvoorbeeld aan producten die gebruikmaken van niet-hernieuwbare grondstoffen. Ondernemerschap kan zo duurzame ontwikkeling – gedefinieerd als een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld (World Commission on Environment and Development 1987) – in de weg staan.

4.2 Via conversiefactoren

Een tweede manier waarop ondernemerschap raakt aan brede welvaart is via de conversiefactoren (figuur 2, pijl 2). Deze worden vaak verdeeld in drie categorieën: persoonlijke conversiefactoren, sociale conversiefactoren en conversiefactoren die betrekking hebben op omgevingskenmerken van mensen. Ondernemerschap kan een effect hebben op elk van deze soorten conversiefactoren. Zo kan de introductie van een prothese mensen met een fysieke beperking in staat stellen om toch gebruik te maken van een fiets. Daarnaast kunnen ondernemers invloed hebben op de sociale omgeving. Zo kan een ondernemer een cultuur binnen het bedrijf creëren waarin medewerkers de gelegenheid krijgen om zich te ontwikkelen of zelf ondernemend op te treden. Op deze manier worden medewerkers in staat gesteld hun menselijk kapitaal optimaal te benutten. Onder conversiefactoren in de omgeving valt bijvoorbeeld wet- en regelgeving. Ondernemers kunnen hierop invloed uitoefenen om de mogelijkheden voor ondernemerschap te verbeteren. Zo kunnen zij druk uitoefenen om nieuwe manieren van financiering, zoals crowdfunding, te legitimeren. Dit verruimt de mogelijkheden van nieuwe en bestaande ondernemers om startkapitaal te verkrijgen en hun bedrijf te laten groeien. Tegelijkertijd kan de beïnvloeding van conver-

siefactoren door ondernemerschap de conversie van andere inputs ook verslechteren. Zo kan de introductie van een bezorgdienst leiden tot congestie in een stad en daarmee de conversie van inputs als auto's en fietsen naar mobiliteit bemoeilijken.

4.3 Via keuzes

Ondernemerschap gaat niet alleen om de *introductie* van (nieuwe) producten, diensten en verdienmodellen, maar ook over de *verspreiding* ervan in de markt. Door producten of diensten aan te prijzen kunnen ondernemers invloed hebben op de keuzes die mensen maken om een product of dienst al dan niet af te nemen en te gebruiken (figuur 2, pijl 3). Het beïnvloeden van keuzes kan een negatieve invloed op welvaart hebben, denk aan *dark marketing* (Brown et al. 2012) en keuzestress (Iyengar en Lepper 2000), maar is niet per definitie verkeerd. Met het aanprijzen van producten kunnen ondernemers mensen immers ook informeren over hun keuzemogelijkheden. Zodra mensen de mogelijkheden die ondernemers aanreiken benutten (dat wil zeggen dat ze capabilities omzetten in functionings) kan dat ten koste gaan van het totaal aan beschikbare inputs (de feedbackpijl in figuur 2). Het gebruik van een privéjet biedt een individu of een groepje individuen veel vrijheid, maar de uitstoot die ontstaat door het gebruik heeft een negatieve impact op het leefklimaat van velen. Daarmee is het de combinatie van de introductie van een nieuw product of dienst en het gebruik ervan dat kan resulteren in minder beschikbare inputs voor anderen.

5 Discussie en implicaties voor beleid

Ondernemerschap plaatsen binnen het raamwerk van de capabilitiesbenadering maakt inzichtelijk via welke kanalen ondernemers invloed kunnen hebben op de mogelijkheden van individuen hier en nu, en elders en later, om het leven te leiden dat zij waarderen. Zoals de voorbeelden in dit artikel illustreren, is het niet vanzelfsprekend dat meer ondernemerschap positief bijdraagt aan alle dimensies van welvaart. De introductie van nieuwe producten, diensten en banen kan i) bestaande inputs verdringen; ii) persoonlijke, sociale en omgevingskenmerken beïnvloeden en zo de conversie van inputs verslechteren en iii) de keuzes van mensen op een maatschappelijk onwenselijke manier beïnvloeden.

Daarmee is geenszins gezegd dat ondernemerschap per saldo negatief is voor welvaart, maar wel dat een bredere welvaartsafweging wenselijk is. Meer ondernemerschap is niet per definitie beter. De constatering dat ondernemerschap naast een omvang en snelheid ook een richting heeft is zeker niet nieuw (Baumol 1990; Komlos 2016; Mazzucato 2018; NBER 1962). Maar door ondernemerschap te plaatsen binnen het raamwerk van de capabilitiesbenadering, krijgen we nadrukkelijker zicht op de verschillende kanalen waarlangs ondernemerschap zowel positief als negatief van invloed kan zijn op welvaart.

Vanuit de capabilitiesbenadering heeft een welvaartsevaluatie van de effecten van ondernemerschap oog voor alle dimensies van welvaart waar ondernemerschap invloed op kan hebben. In de traditioneel nauwe benadering van welvaart ligt de nadruk op inkomen,

werkgelegenheid en productiviteit, maar de gehanteerde voorbeelden illustreren dat onder andere ook het milieu, gezondheid, educatie en veiligheid hierin kunnen worden meegenomen. De dimensies van welvaart kunnen ook positief of negatief met elkaar samenhangen, bijvoorbeeld een toename van inkomen die door meer consumptie negatief het milieu beïnvloedt of een toename in educatie die leidt tot een betere gezondheid.

Wanneer de capabilitiesbenadering als uitgangspunt wordt genomen heeft dit implicaties voor het ondernemerschapbeleid (zie tabel 1 voor een overzicht). Zo is het vanuit een utilitaristisch perspectief begrijpelijk dat er wordt gestreefd naar het vergroten van het aantal snelgroeiende bedrijven, omdat die gemiddeld genomen relatief veel bijdragen aan economische waardecreatie (zie bijvoorbeeld Haltiwanger et al. 2017; Henrekson en Johansson 2010). Landen als Frankrijk en Nederland hebben met hun ondernemerschapbeleid zelfs de ambitie het aantal *unicorns*, een exclusieve subklasse van jonge zelfstandige, nog niet-beursgenoteerde bedrijven met een financiële waarde van 1 miljard USD, te laten toenemen. Wanneer je een bredere welvaartsafweging maakt op basis van de capabilitiesbenadering is het echter de vraag of *unicorns* en andere snelgroeiende bedrijven per saldo een positieve bijdrage leveren aan brede welvaart. De mate waarin *unicorns* de reële mogelijkheden van individuen vergroten hangt onder meer af van de aard van het product of de dienst en de bedrijfsvoering. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de werkomgeving in deze snelgroeiende bedrijven erg stressvol is en hierdoor afbreuk doet aan de mogelijkheden van werknemers. Ook de financiële structuur van het bedrijf kan van belang zijn. De exit van een startup waar medewerkers een deel van de aandelen bezitten levert effectief waarschijnlijk meer mensen mogelijkheden op dan wanneer alle aandelen in handen zijn van één oprichter.

De opkomst van missiegedreven innovatiebeleid, waarbij maatschappelijke missies zoals het realiseren van klimaatdoelstellingen centraal staan, is een beleidsontwikkeling die onzes inziens goed past binnen het capabilitiesraamwerk (zie ook Stam 2022b). Het beleid daagt ondernemers (inclusief intrapreneurs binnen bestaande bedrijven) uit om nieuwe oplossingen voor maatschappelijke problemen te ontwikkelen en op te schalen. Als het beleid daarin slaagt is dat een manier om de reële mogelijkheden van toekomstige generaties te vergroten en leidt het zo tot meer welvaart. Vanuit een nauwe utilitaristische benadering is het de vraag of missiegedreven innovatiebeleid leidt tot meer welvaart in monetaire zin. De kans bestaat dat de positieve productiviteitseffecten van het beleid op korte termijn beperkt zijn, omdat het is gericht op het oplossen van veelal onbeprijste problemen.

Tabel 1. Een versimpelde weergave van de betekenis van utilitarisme en capabilitiesbenadering voor ondernemerschap en ondernemerschapsbeleid.

	Utilitarisme	Capabilitiesbenadering
Definitie van welvaart	Consumptie en productie maximaliseren	Individen in staat stellen het leven te leiden dat zij waarderen
Rol ondernemers in welvaartscreatie	Ondernemerschap draagt bij aan innovatie (en de diffusie daarvan) en zorgt voor concurrentie	Ondernemers kunnen met nieuwe producten, diensten en banen de reële mogelijkheden van individuen verruimen en beperken
Doel van ondernemerschapsbeleid	Stimuleren van productief ondernemerschap	Stimuleren van ondernemerschap dat de reële mogelijkheden van individuen vergroot
Perspectief op de 'richting' van ondernemerschap	Meer ondernemerschap leidt tot meer welvaart	Meer ondernemerschap kan zowel bijdragen als afbreuk doen aan welvaart
Dimensies van welvaartsevaluatie	Economische groei	Een beschouwing van de impact op de reële mogelijkheden van individuen met oog voor alle relevante leefdomeinen

6 Tot besluit

Niet het realiseren van consumptie, inkomen, geluk of gezondheid staat binnen de capabilitiesbenadering voorop; wel de mogelijkheid daartoe. Dit maakt de capabilitiesbenadering in beginsel minder ontvankelijk voor kritieken als ware het een bevoogdende benadering. Daarmee biedt de benadering een generiek denkkader waarmee beleidsmakers en politici (van links tot rechts) het gesprek kunnen aangaan over het versterken van welvaart in Nederland.

Natuurlijk moeten er binnen het generieke denkkader van de capabilitiesbenadering wel degelijk normatieve keuzes worden gemaakt ten aanzien van ondernemerschap. Welke leefdomeinen verdienen prioriteit, waar en hoeveel afruil mag er tussen leefdomeinen en tussen nu en later plaatsvinden, en de mogelijkheden van welke groepen verdienen prioriteit? Beleidsmakers beschikken niet over oneindig veel middelen, dus zullen er prioriteiten moeten worden gesteld op basis van welke mogelijkheden (en van wie) de meeste aandacht verdienen.

Het hier gepresenteerde raamwerk biedt vooral een gezamenlijk vertrekpunt om dit gesprek te kunnen voeren. Door de normatieve keuzes die binnen het raamwerk worden gemaakt en de kanalen waarlangs ondernemerschap van invloed is op welvaart in brede zin te expliciteren, zorgt het raamwerk voor richting bij het formuleren en evalueren van ondernemerschapsbeleid. Het raamwerk is geen vervanging voor bestaande initiatieven die

zich richten op het meten van brede welvaart, zoals de Monitor Brede Welvaart van het CBS of de Brede Welvaartsindicator van Rabobank en de Universiteit Utrecht (Van Bavel et al. 2019; CBS 2022). Het raamwerk kan samen met deze indicatoren worden gebruikt en spoort beleidsmakers aan om naast het meten van nauwe welvaartsuitkomsten zich vooral de vraag te stellen in hoeverre ze daarmee ook voldoende in kaart brengen wat de reële mogelijkheden van mensen zijn en hoe deze door ondernemerschap worden beïnvloed.

Auteurs

Jan Jacob Vogelaar MSc, buitenpromovendus aan de Universiteit Utrecht (j.j.vogelaar@uu.nl; 0681234201).

Mirella Schrijvers MSc, promovendus aan de Universiteit Utrecht (m.t.schrijvers@uu.nl).

Dr. Sjoerd Hardeman, senior econoom RaboResearch en universitair docent aan de Universiteit Utrecht (sjoerd.hardeman@rabobank.nl).

Prof. dr. Erik Stam, hoogleraar Universiteit Utrecht (e.stam@uu.nl).

Literatuur

- Acs, Z.J., S. Desai en J. Hessels, 2008, Entrepreneurship, economic development and institutions. *Small Business Economics*, vol. 31(3): 219-234.
- Ballet, J., D. Bazin, J.L. Dubois en F.R. Mahieu, 2011, A note on sustainability economics and the capability approach, *Ecological Economics*, vol. 70(11): 1831.
- Baumol, V.J., 1990, Entrepreneurship: Productive, Unproductive. *Journal of Political Economy*, vol. 98(5 Part 1): 893-921.
- Bavel, B. van, S. Hardeman en A. Rijpma, 2019, Vervolgstappen voor integrale welvaartsmeting. *ESB*, vol. 104(4772): 22-25.
- Bavel, B. van, S. Hardeman, R. Philips, A. Rijpma, E. Stam en J. Luiten van Zanden, 2022, Capaciteitenbenadering biedt goede basis voor meten van welvaart. *ESB*, vol. 107(4808): 168-171.
- Benz, M. en B.S. Frey, 2008, Being independent is a great thing: Subjective evaluations of self-employment and hierarchy. *Economica*, vol. 75(298): 362-383.
- Bergh, J.C. van den, 2009, The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, vol. 30(2): 117-135.
- Blanchflower, D.G. en A.J. Oswald, 1998, What makes an entrepreneur?. *Journal of Labor Economics*, vol. 16(1): 26-60.
- Bosma, N., M. Sanders en E. Stam, 2018, Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Business Economics*, vol. 51(2): 483-499.
- Brown, S., P. McDonagh en C. Shultz, 2012, Dark marketing: ghost in the machine or skeleton in the cupboard? *European Business Review*, vol. 24(3): 196-215. <https://doi.org/10.1108/095553412112224771>
- Brynjolfsson, E., A. Collis, W.E. Diewert, F. Eggers en K.J. Fox, 2019, GDP-B: Accounting for the value of new and free goods in the digital economy (No. w25695). *National Bureau of Economic Research*.
- CBS, 2022, Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2022.
- Dietz, F., 2019, Steek voldoende tijd in de vraag wat we meten. *ESB Blog*, 21 mei 2019. Gedownload via: <https://esb.nu/events/overig/20052597/steek-voldoende-tijd-in-de-vraag-wat-we-meten>

- ESB, 2019, Dossier Meten van Welvaart. *Economisch Statistische Berichten*, 4772S: 88 pp.
- Fleurbaey, M., 2009, Beyond GDP: The quest for a measure of social welfare, *Journal of Economic Literature*, vol. 47(4): 1029-75.
- Haenssge, M. J. en P. Ariana, 2018, The place of technology in the Capability Approach. *Oxford Development Studies*, 46(1): 98-112.
- Haltiwanger, J., R.S. Jarmin, R. Kulick en J. Miranda, 2017, High-Growth Young Firms. In: *Measuring Entrepreneurial Businesses* (pp. 11–62, University of Chicago Press.
- Henrekson, M. en D. Johansson, 2010, Gazelles as job creators: A survey and interpretation of the evidence. *Small Business Economics*, vol. 35(2): 227-244.
- Iyengar, S.S. en M.R. Lepper, 2000, When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing?. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 79(6): 995.
- Kalshoven, F., 2018, De nieuwe indicator is nog een rommeltje. Dat kan beter, CBS. *De Volkskrant*, column, 18 mei.
- Komlos, J., 2016, Has creative destruction become more destructive?, *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, vol. 16(4).
- Mazzucato, M., 2018, *The value of everything: making and taking in the global economy*, Penguin Books.
- NBER, 1962, *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*. Princeton Legacy Library.
- Neumann, T., 2020, The impact of entrepreneurship on economic, social and environmental welfare and its determinants: a systematic review, *Management Review Quarterly*, 1-32.
- Nussbaum, M., 2012, *Mogelijkheden scheppen: een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Amsterdam: Ambo|Anthos.
- Pilling, D., 2018, *The Growth Delusion*. Londen: Bloomsbury.
- Praag, C.M. van, en P.H. Versloot, 2007, What is the value of entrepreneurship? A review of recent research. *Small Business Economics*, vol. 29(4): 351-382.
- Robeyns, I., 2005, The capability approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development*, vol. 6(1): 93-117.
- Robeyns, I., 2017, *Wellbeing, freedom and social justice: The capability approach re-examined*. Open Book Publishers.
- Schultz, T., 1975, The Value of the Ability to Deal with Disequilibria. *Journal of Economic Literature*, vol. 13(3): 827-846.
- Schumpeter, J.A., 1934, *The Theory of Economic Development*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Sen, A., 1979, Utilitarianism and welfarism. *The Journal of Philosophy*, vol. 76(9): 463-489.
- Sen, A., 1999, *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Shane, S., en S. Venkataraman, 2000, The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, vol. 25(1): 217-226.
- Solow, R.M., 1957, Technical change and the aggregate production function, *The review of Economics and Statistics*, 312-320.
- Stam, E., 2022a, Er is meer inzicht nodig in de effectiviteit en efficiëntie van ondernemerschapbeleid. *ESB*, vol. 107(4811S): 18-21.
- Stam, E., 2022b, Theorieën van de onderneming. De winst van een dynamische brede welvaartsbenadering. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: Den Haag.
- Stam, E. en J.L. van Zanden, 2021, De politieke neutraliteit van bbp ontmaskerd, *Me Judice*, 2 april 2021.
- Stam, E., M. van der Veen en D. Smetsers, 2019, Economische groei vraagt om meer dan zzp'ers. *ESB*, vol. 104(4774): 278-280.

- Stam, E., N. Bosma, A. Van Witteloostuijn, J. De Jong, S. Bogaert, N. Edwards en F. Jaspers, 2012, Ambitious entrepreneurship. A Review of the Academic Literature and New Directions for Public Policy, *Report for the Advisory Council for Science and Technology Policy (AWT) and the Flemish Council for Science and Innovation (VRWI)*.
- Stegeman, H., M. Badir en A. Rijpma, 2017, Een indicator voor bredere welvaart voor Nederland. *ESB*, vol. 102(4746): 2-5.
- VNO-NCW en MKB-Nederland, 2021, *Agenda NL 2030. Ondernemen voor brede welvaart. NAAR NIEUW Rijnlands samenspel, Middellangetermijnvisie VNO-NCW en MKB-Nederland*. Den Haag, februari 2021.
- Wennekers, S. en R. Thurik, 1999, Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*, vol. 13(1): 27-56.
- Wiklund, J., B. Nikolaev, N. Shir, M.D. Foo en S. Bradley, 2019, Entrepreneurship and well-being: Past, present, and future. *Journal of Business Venturing*, vol. 34(4): 579-588.
- World Commission on Environment and Development, 1987, *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.